CUPRINS

Introducere 5

Inspiratorul Georgios Gemistos Plethon 9

I. Împrejurările istorice 11

II. O metafizică neoplatonică 28

III. De la metafizică la etică 43

Patronul Cosimo de' Medici 55

IV. Cosimo de' Medici 57

Întemeietorul Marsilio Ficino 75

V. Marsilio Ficino 77

VI. Iubirea ca factor cosmic 95

Evoluția unui plan. Intenții și realități 125

VII. Academia platonică în funcțiune 127

Colaboratorii 137

VIII. Pico della Mirandola. Un mare nedreptățit 139

IX. Un „sincretism" neoplatonic 154

X. Cristoforo Landino și Leon Battista Degli Alberti – doi umaniști filosofi 169

INTRODUCERE

Nu fără îndreptăţire s-a susţinut că în istoria filosofiei accentul cade nu pe stabilirea faptelor, ca în istoria propriu-zisă, ci pe explicarea lor. Într-adevăr, lucrurile din trecut pe care trebuie să ni le povestească formele obişnuite ale istoriei – cea politică bunăoară sau cea economică – sunt nenumăratele acţiuni, individuale şi colective, ce au alcătuit viaţa omenirii dintr-un timp dat, mai mult sau mai puţin îndepărtat de noi, şi de care nu mai putem lua cunoştinţă, astăzi, în mod direct. Reconstituirea lor exactă devine astfel o problemă, care este mai totdeauna complicată şi nu arareori anevoioasă. Când e vorba însă de istoria filosofiei, faptele, care sunt sistemele filosofice, stau la dispoziţia oricui în operele respective, care se pot găsi fără prea multă greutate la librării sau, pentru vremurile mai vechi, în biblioteci.

Cu toate acestea, nici în istoria filosofiei stabilirea faptelor nu e totdeauna uşoară. Câteodată, unele obscurităţi, unele incertitudini sau chiar unele interpretări greşite care, întrucât s-au răspândit şi au găsit crezământ, tind să prezinte unele aspecte ale cugetării filosofice a trecutului într-o altă lumină decât cea adevărată, reclamă cercetări amănunţite şi studii aprofundate. Un caz de acest fel ne oferă „problema" Academiei platonice din Florenţa, de la sfârşitul veacului al XV-lea. Nu se ştie încă bine, în istoria filosofiei, ce a fost această „instituţie" culturală – dacă a fost una. Deşi cei ce s-au ocupat de ea au fost destul de numeroşi, iar îndoielile ce s-au ridicat cu privire la natura ei n-au fost mai puţine, se găsesc încă, astăzi, istorici ai filosofiei care susţin cu seninătate – sau lasă măcar a se înţelege – că Academia platonică din Florenţa a fost o „şcoală". Aşa face bunăoară Friedrich Jodl, în opera sa „Geschichte der neueren Philosophie" – apărută, e drept,

după moartea autorului, în 1927, dar reprezentând cursurile pe care le ţinuse asupra filosofiei „mai noi", ca profesor la Universitatea din Viena. Referindu-se la influenţa pe care filosoful bizantin Plethon a exercitat-o asupra lui Cosimo de' Medici, istoricul austriac spune că această influenţă „a provocat întemeierea Academiei platonice din Florenţa, în care a părut că revenea la viaţă acea Şcoală din Atena, prin a cărei desfiinţare, cu nouă veacuri mai înainte, Justinian luase filosofiei antice în agonie ultima suflare". Şi adaugă apoi: „Din această Academie a ieşit Marsilio Ficino, care, prin traducerea operelor lui Platon în latineşte, şi-a câştigat cele mai mari merite, în ceea ce priveşte cunoaşterea filosofiei platonice după izvoare şi răspândirea ei în Occident"[1].

Din aceste cuvinte ale lui Jodl ar părea să rezulte că Academia platonică din Florenţa a existat înainte de filosoful italian de care e vorba, de vreme ce însemnatul propovăduitor occidental al filosofiei lui Platon „a ieşit", cu formaţia intelectuală prin care a putut să ajungă ceea ce a fost, din sânul ei, cum ar ieşi din orice instituţie de cultură cei ce şi-au dobândit într-însa cunoştinţele necesare. Adevărul istoric este însă altul. Marsilio Ficino a studiat singur, înainte de a lua fiinţă Academia în chestiune, operele lui Platon şi ale neoplatonicilor – şi numai fiindcă le aprofundase mai bine decât alţii a devenit un centru de atracţie pentru cei ce se interesau de acele opere, prea puţin cunoscute încă de umaniştii italieni de pe la jumătatea veacului al XV-lea. Numai aşa s-a putut forma, în jurul acestui iniţiator, cercul de învăţaţi ce a primit numele de „Academie" platonică, fără să fi fost o societate constituită, de felul celor ce poartă astăzi un nume analog, şi cu atât mai puţin o instituţie cu caracter didactic.

Curios e şi faptul că pentru lămurirea acestui punct s-a scris, acum un sfert de veac, o operă neobişnuit de voluminoasă care, deşi ne pune la dispoziţie un material de istorie literară, al cărui preţ nu putem să nu-l recunoaştem, nu ne aduce totuşi lumina dorită. E opera lui Arnaldo della Tore,

[1] Fr. Jodl, *Geschichte der neueren Philosophie*, aus dem Nachlass herausgegeben von Dr. Karl Roretz, Privatdozent an der Universität Wien, 1927, p. 43.

intitulată „Storia dell'Accademia platonica di Firenze", în care găsim, e drept, o amplă descriere a împrejurărilor în care au trăit şi au lucrat oamenii ce au alcătuit „instituţia" cu pricina, nu însă şi o imagine destul de limpede a ceea ce a fost, într-adevăr, ea. Autorul nu şi-a dat osteneala să studieze mai amănunţit ideile reprezentanţilor ei de căpetenie, ca să găsească într-însele explicarea firească a sensului mişcării filosofice pe care o începuseră. O asemenea imagine nu se poate dobândi, după părerea noastră, decât pornind de la teoria Erosului din filosofia lui Platon şi urmărind modul cum această concepţie, după ce a trecut prin filosofia lui Plotin, a ajuns să se răsfrângă în spiritul gânditorului florentin Marsilio Ficino. În jurul acestui gânditor s-au strâns, într-adevăr, oamenii ce au alcătuit Academia, şi cartea lui asupra Iubirii ne poate singură explica coloritul afectiv, atât de pronunţat, încât pare surprinzător, al grupării libere pe care o formau ei.

În acest scop însă, trebuie să vedem mai întâi cum a ajuns lumea filosofică occidentală, care sta încă, pe la jumătatea veacului al XV-lea, sub influenţa peripatetismului aristotelic, să se orienteze înspre idealismul lui Platon. Istoricii au relevat importanţa, pentru dezvoltarea culturii europene în general, a contactului pe care l-au luat învăţaţii apuseni cu cei bizantini la Conciliul pentru unirea bisericilor, ce s-a deschis la Ferrara, în 1438, încheindu-şi apoi lucrările, în cursul anului următor, la Florenţa. Un istoric italian al filosofiei din timpul Renaşterii a spus chiar că acest conciliu a influenţat evoluţia cugetării filosofice din ţara sa într-o măsură mult mai largă decât întreaga mişcare umanistă[1]. Şi, într-adevăr, umanismul nu deşteptase decât un interes general – destul de mare, e drept, dar prea puţin precis, poate, ca orientare – pentru Antichitatea clasică, pe care o înfăţişa ca un ideal de perfecţiune, mai ales estetică. Învăţaţii bizantini însă, prin discuţiile de la conciliu, în care se puneau destul de adesea pe terenul filosofic, utilizând argumente luate îndeosebi din operele lui Platon, au provocat o concentrare bruscă de atenţie, la capetele cele mai bine înzestrate ale timpului, asupra acelor

[1] Fr. Fioretino, *Il risorgimento filosofico nel Quattrocento,* Napoli, 1885, p. 4.

opere, şi au stârnit pe neaşteptate un entuziasm neobişnuit pentru autorul lor.

În fruntea acelor învăţaţi a stat, din punctul de vedere ce ne interesează, filosoful bizantin Georgios Gemistos Plethon, pe care trebuie să-l considerăm, când e vorba de geneza Academiei platonice din Florenţa, ca fiind primul ei inspirator. Trebuie dar să cercetăm mai de aproape de unde venea acest cugetător, ce idei avea şi cum a ajuns să joace un asemenea rol în evoluţia ideilor filosofice ale Apusului.

INSPIRATORUL
GEORGIOS GEMISTOS PLETHON

I. ÎMPREJURĂRILE ISTORICE

1. În primele zile ale anului 1439, populaţia florentină fusese cuprinsă, întreagă, de o agitaţie neobişnuită, în aşteptarea, plină încă de nesiguranţă, a unui mare eveniment. Venise vestea că conciliul pentru unirea bisericilor de răsărit şi apus, care lucra de mai mult timp la Ferrara, se gândea să-şi strămute sediul la Florenţa, din cauza epidemiei de ciumă ce se ivise pe Coasta Adriatică a Italiei şi ameninţa să se întindă mai departe. Când hotărârea s-a luat, în sfârşit, iar pregătirile indispensabile s-au terminat, împăratul Ioan Paleologul şi-a făcut intrarea solemnă în capitala toscană, la 15 februarie 1439, însoţit de marii demnitari ai Curţii sale, de floarea clerului ortodox şi de elita învăţaţilor bizantini, cu care venise să ia parte la dezbaterile marii adunări, menite să înlăture vechea schismă din sânul creştinismului. Era tocmai o duminică şi florentinii ieşiseră, în mare număr şi în haine de sărbătoare, să vadă impunătorul cortegiu. Un cer senin şi un soare cald, de primăvară timpurie, măreau însufleţirea obştească, iar ochii privitorilor, lacomi de privelişti rare, nu se puteau sătura de exotica strălucire a costumelor bizantine. Paliul de aur şi toga de purpură a împăratului, mitrele cusute cu fir şi pline de pietre scumpe ale înalţilor ierarhi, mantiile lor albastre, violete sau vişinii şi epitrahilele lor împodobite cu iconiţe, cuşmele de mătase roşie şi blănurile scumpe ale „apocrisiarilor prinţului Valahiei" – cum aminteşte Vast, care ne descrie alaiul, confundând pe munteni cu moldovenii, singurii care trimiseseră reprezentanţi la conciliu[1] – rasele cenuşii sau cafenii, anteriele negre şi potcapurile preoţilor de

[1] Henri Vast, *Le Cardinal Bessarion,* Paris, 1878, pp. 62-75. Cf. şi Phil. Monnier, *Le Quattrocento,* Paris, 1902, t. II, p. 9.

mir, bărbile lor biblice, în sfârşit, ofereau florentinilor un spectacol nemaivăzut până atunci şi îi ajutau să înţeleagă uimirea de care fuseseră cuprinşi veneţienii, când „grecii", abia debarcaţi, la 8 februarie 1438, îşi slujiseră liturghia, urmată de un *tedeum,* în biserica San Marco. Li se păruse catolicilor, urmărind desfăşurarea lentă şi maiestuoasă a pompei rituale bizantine, că „raiul însuşi se coborâse în biserica lor". Mişcaţi până în adâncul sufletului şi cu ochii înlăcrimaţi, îşi mărturiseau părerea de rău că nesocotiseră, până atunci, pe fraţii lor de credinţă. „N-am cunoscut până acum pe greci, nici slujbele lor religioase; după zvonurile ce ne ajunseseră la urechi, îi credeam barbari; acum, când îi vedem, nu ne îndoim că ei sunt primii născuţi ai Bisericii şi că Duhul Sfânt vorbeşte printr-înşii"[1].

Nu numai poporul de jos ieşise întru întâmpinarea împăratului, ci se înţelege, şi reprezentanţii bisericii romane, întreaga aristocraţie florentină şi elita umaniştilor italieni – pentru care, mai hotărâtoare decât motivele politice şi religioase, erau, desigur, interese de altă natură. Când Leonardo Bruni, cancelarul Republicii Florentine, care era în acelaşi timp un umanist de frunte, a adresat împăratului, în limba greacă, tradiţionala urare de bun venit, el nu saluta, desigur, cu atâta însufleţire, pe suveranul strâmtorat care căuta în Apus un ajutor împotriva turcilor, jertfind neatârnarea de până atunci a ortodoxismului, ci pe stăpânitorul urmaşilor celor ce, în frunte cu Homer şi cu Tucidide, cu Eschil şi cu Demostene, cu Platon şi cu Aristotel, făcuseră gloria Antichităţii şi procuraseră Evului Mediu principala sa hrană intelectuală.

Şi în adevăr, pentru ca aceşti bizantini, pe care, de la Photius încoace, biserica romană îi considera ca schismatici şi îi trata cu dispreţul cuvenit unor eretici, să ajungă a fi primiţi cu cinstea şi cu însufleţirea cu care au fost primiţi, de fapt, la Florenţa, şi care depăşeau poate intenţiile oficialităţii papale, o schimbare adâncă trebuia să se fi produs în ideile şi

[1] D. G. Monrad, *Die erste Kontroverse über den Ursprung des apostolischen Glaubensbekenntnisses,* trad. din limba daneză de A. Michelsen, Gotta, 1881, p. 98.

sentimentele italienilor – ale celor culți, se înțelege. Această schimbare se datora curentului umanist care, de la Petrarca înainte, se străduise să dezgroape monumentele Antichității clasice – ale celei latine mai întâi, ale celei grecești apoi – și să le înfățișeze luminoase, în toată frumusețea lor, ce contrasta atât de puternic cu formele, atât de puțin rafinate, ale culturii medievale, contemporanilor uimiți. Începuturile acestui curent fuseseră grele; mijloacele de informare lipseau, într-adevăr, cu totul. Petrarca însuși, ca să poată învăța limba elenilor vechi, fusese silit să se adreseze unui călugăr grec, Barlaamo, ce venise la Avignon, ca delegat al împăratului bizantin Andronic, să trateze cu Papa Benedict al XII-lea condițiile în care s-ar fi putut face unirea Bisericilor de Răsărit și de Apus. Iar cunoștințele pe care le dobândise, pe această cale, nu fuseseră suficiente ca să-i permită să citească manuscrisul poemelor homerice, care îi fusese trimis de la Constantinopol de Nikolaos Sigeros și la care se mărginea astfel să se închine, ca la o icoană sfântă, dar inaccesibilă.

După el, umanismul italian făcuse totuși progrese mari. În 1397 venise la Florența, după mari stăruințe, învățatul bizantin Chrysoloras și deschisese, la „Studio", primul curs public de limba și literatura greacă. Tot ce republica avea pe atunci mai ales în aristocrație, în biserică, în comerț, se îngrămădise la picioarele catedrei lui, începând cu bătrânul cancelar Collucio de' Salutati. Dar Chrysoloras nu voise să rămână la Florența decât trei ani. O sumă de italieni au plecat doar, cu el sau după el, la Constantinopol, ca să aprofundeze limba greacă și să adune manuscrisele vechi, în care se păstrau operele Antichității clasice. Nimeni nu se putea socoti pe atunci destul de învățat, după vorba cunoscută a lui Enea Silvio, dacă nu studiase câtva timp în capitala Imperiului Bizantin. Iar în căutarea manuscriselor vechi, italienii puneau un zel și o abnegație într-adevăr uimitoare. Unii dintr-înșii, deși se găseau, cu mijloace puține, într-o țară străină, în care viața e totdeauna mai grea, își vindeau și hainele de pe ei ca să poată cumpăra „codice". Așa a fost, între alții, Aurispa, care a jucat un rol atât de însemnat în istoria umanismului italian.

Când se întorceau însă în Italia, cei ce veneau cu o asemenea pregătire erau primiți cu brațele deschise, cinstiți

şi încărcaţi cu daruri, în schimbul ştiinţei pe care o aduceau şi al manuscriselor pe care, cu atâtea jertfe, le putuseră aduna. Cei mai mulţi şi cei mai însemnaţi dintr-înşii se opreau mai întâi la Florenţa. Câştigaţi de libertăţile, morale şi materiale, ale Republicii Toscane, Guarino, Aurispa, Filelfo i-au adus ei mai întâi prinosul entuziasmului lor tânăr pentru bătrâna cultură clasică. Sute de ascultători tineri se îngrămădiseră plini de însufleţire, între 1410 şi 1434, la „Studio", să asculte cu evlavie revelaţiile acestor înaintaşi. Iar alături de ei, nu puţini din cei mai în vârstă de hotărâseră, de asemenea, să înveţe limba grecească, pe care, cum zicea Leonardo Bruni în cuvântarea menţionată mai sus, n-o mai ştiuse nimeni în Italia, timp de şapte sute de ani, deşi toate „doctrinele" romane îşi aveau izvoarele la vechii eleni.

O atmosferă de simpatie caldă şi de vie admiraţie pentru comorile culturii clasice se formase astfel la Florenţa, în prima jumătate a veacului al XV-lea. În mijlocul acestei atmosfere s-a adunat conciliul pentru unirea Bisericilor de Răsărit şi de Apus. De aici, dragostea şi respectul cu care au fost primiţi grecii în cercurile capitalei toscane, şi graba cu care umaniştii au căutat să profite de prezenţa lor spre a-şi întinde şi adânci cunoştinţele. Şedinţelor oficiale ale conciliului, ce se ţineau la Santa Maria Novella şi în care nu se discutau, firește, decât probleme teologice, le urmau banchetele şi recepţiile private, la care se discutau mai ales probleme literare şi filosofice. Syropulos, istoricul conciliului, ne povesteşte pe larg banchetele pe care le dădeau Papa Eugen şi cardinalul Cesarini, din partea catolicilor, şi Arhiepiscopul de Niceea, Bessarion, din partea ortodocşilor. Cosimo de' Medici de asemenea, urmând vechea tradiţie a patriciatului florentin, asupra căreia vom reveni mai departe, strângea regulat în jurul său, alături de floarea umanismului italian, pe mai toţi învăţaţii bizantini.

Printre aceşti învăţaţi se găsea şi Georgios Gemistos, un bătrân de 83 de ani, înalt şi robust, a cărui înfăţişare de patriarh biblic sau de mag oriental – cu pletele albe căzându-i în valuri pe umeri, cu sprâncenele stufoase acoperind ochi adânci şi pătrunzători, cu barba lungă ce i se cobora până la

brâu – nu putea să nu impresioneze pe italieni. Umaniştilor, stăpâniţi încă de cultul tradiţional al lui Aristotel, acest filosof de pe alte tărâmuri le aducea ideile lui Platon, pe care le expunea cu o surprinzătoare însufleţire – ca şi cum propovăduirea lor ar fi fost, pentru el, scopul suprem al vieţii. Când bătrânul apărea în grădinile lui Cosimo de' Medici, în cercul literaţilor strânşi în juru-i, şi, solicitat de ei, începea să vorbească de filosofia lui Platon, un entuziasm tineresc îi cuprindea întreaga fiinţă, dând înfăţişării lui venerabile, de octogenar nins de vremuri, un nimb de apostol. Peste capetele ascultătorilor, privirea i se pierdea în zare, ca şi când ar fi contemplat o lume nevăzută de ei, lumea ideilor eterne, pe care se silea să le-o deschidă cu gesturi hieratice, cu cuvinte inspirate, cu pilde tulburătoare. Vrăjiţi de puterea de sugestie a acestui prestigios misionar filosofic, italienii se credeau transportaţi, cât timp îi urmăreau avântul cugetării, în străvechile grădini ale lui Akademos, de pe pământul clasic al Aticei. Unul din şcolarii săi greci, Hieronymos Charitonymos, care îl însoţise în Italia, a compus mai târziu asupră-i, cu prilejul morţii lui, un „hymnodiu", adică un cuvânt de proslăvire, publicat de Alexandre, editorul operelor lui Plethon, în Apendice. Referindu-se la impresia pe care dascălul său venerat o produsese asupra umaniştilor italieni, devotatul şcolar scria, plin de admiraţie: „Cât se mirau latinii de înţelepciunea, de virtutea, de puterea de cuvântarea a acestui om! Mai luminos decât soarele strălucea el, când apărea în mijlocul lor. Unii îl proclamau învăţătorul şi binefăcătorul oamenilor; alţii îl numeau Socrat şi Platon"[1].

[1] Alexandre, *Traité des lois,* Paris, 1858, App., p. 377. Acest Hieronymos Charitonymos pare a fi devenit, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, profesor de filologie greacă la Paris, şi ar fi avut ca şcolar pe Reuchlin, umanistul german de care ne vom ocupa mai departe. Reuchlin a reprezentat, într-adevăr, în Germania, neoplatonismul Academiei din Florenţa, mai ales sub forma pe care i-o dăduse Pico della Mirandola. Ca profesor de filologie la Paris, însă, numele acestui învăţat era puţin diferit: „Georges Hermonymos de Sparte", ceea ce a dat naştere la unele îndoieli şi controverse. Nu e însă cazul să ne ocupăm de discuţiile istorico-filologice, care s-au produs în această privinţă.